

AZ ISKOLARENDSZERŰ FELNŐTTOKTATÁS KÉRDŐJELEI

A felnőttoktatás funkciója, az intézményrendszer működésének feltételei évek óta átalakulóban vannak. Változik a képzés iránti kereslet, s változik a kínálat is. Mit jelentenek ezek a változások, milyen következményekkel járnak, s milyen tartalmi módosulásokkal párosulnak? Milyen jogi, pénzügyi mechanizmusok, szabályok korlátozzák az intézményrendszer működését? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre keresünk választ. Az elemzésben a statisztikai adatok mellett saját empirikus felmérésünkre és a témával foglalkozó neves szakértők írásaira támaszkodtunk.

Az előzmények

Az iskolarendszerű felnőttoktatás alatt sokáig az 1945 után meghonosodott dolgozók iskoláit értettük. Intézményrendszere az akkori politikai változásokat követően alakult ki. Eleinte főként a korábbi rendszer iskolázottságban lemaradt rétegeit igyekezett felzárkóztatni. Ennek megfelelően fejlesztésének, működésének erős politikai töltete is volt, amennyiben a rendszer új kádereinek kiképzését is felvállalta. E funkciója az évtizedek során veszített jelentőségéből, hiszen az oktatás expanziója következtében a nappali tagozatos képzés már egyre inkább képes átvállalni ezt a feladatot. Ugyanakkor szükségessé vált egyes, már az átalakult iskolai rendszerben tanult rétegek bevonása a felnőttoktatásba. Különösen a nagy létszámú korosztályok középfokú oktatásban történő pótlólagos átvezetésére volt szükség, miután ezt a feladatot a nappali tagozatos képzés csak korlátozottan tudta ellátni. A felnőttoktatás szükségességét tehát részben a nappali tagozatos intézményrendszer relatív szűkösége, részben pedig a résztvevők egyéni törekvései, pályamódosításra, pályakorrekcióra, vagy csupán a magasabb végzettség megszerzésére irányuló szándékai indokolták.

Az intézményrendszer mind formájában, mind elnevezésében alkalmazkodott a korabeli gazdasági viszonyokhoz, a kvázi teljes foglalkoztatottsághoz. Ennek megfelelően kapták az intézmények a dolgozók iskolája elnevezést. Az oktatás esti illetve levelező formában történt, (késő) délutáni időpontú tanítási renddel, heti egy-két alkalommal, esetleg ennél ritkábban.

Az első iskolák főként a közoktatás területén működtek (dolgozók általános iskolája, dolgozók gimnáziuma). Később kialakultak a szakképző intézmények, mindenekelőtt a szakközépiskola esti és levelező formái. A dolgozók szűkebb szakmai képzését azonban elsősorban nem ez az intézménytípus oldotta meg. Erre a – mindenekelőtt minisztériumi működtetésű – szakmai tanfolyamok szolgáltak. A munkahelyi gyakorlat révén szerzett szakmai tudás formális elismerése sem az esti-levelező oktatás keretében történt.

A nyolcvanas évek közepén alapvetően kezdett átalakulni a felnőttképzés intézményrendszere. Az iskolarendszerű képzésben – a törvényi lehetőségek következtében – egyre fiatalabb korosztályok kezdtek megjelenni, különösen a dolgozók általános iskoláiban. A nappali tagozatos iskolák tömegesen igyekeztek átirányítani a számukra problémát okozó fiatalokat a felnőttképzésbe. Ez az intézményrendszer tagoltabbá válását eredményezte. Létrejöttek az ifjúsági tagozatok, kialakultak a korábbinál intenzívebb oktatási formák, az oktatás időpontja sok esetben áttevődött kora délutánra, illetve délelőttre. Egyre kevésbé beszélhettünk már dolgozók oktatásáról. Lassan kezdte a munkanélküliség is éreztetni a hatását, így sok esetben már a nem tanköteles résztvevők sem rendelkeztek munkahellyel.

A kilencvenes évek fejleményei

Az 1990-es évek elején – részben eltérő funkcióik, részben az intézményrendszert ért hatások következtében – a korábbinál markánsabban kezdett átalakulni mind az alapfokú, mind a

középfokú iskolarendszerű felnőttoktatás. (A két képzési szintet a következőkben külön kezeljük.)

- Az általános iskolai felnőttoktatást erőteljesen érintették bizonyos demográfiai, pénzügyi és jogi hatások.
- Csökkent az általános iskolás korú tanulók száma, így szűkült a felnőttoktatás bázisa. Bár a normál képzésben egy-egy korosztály 7 %-a már ma sem végzi el az általános iskolát, ez egyre kevesebb abszolút tanulószámmal jelent.
- A Köznevelési törvény erőteljesen korlátozta a felnőttoktatás, mindenekelőtt az általános iskolai felnőttoktatás résztvevőinek számát azáltal, hogy megszüntette a tanköteles korúak átirányításának lehetőségét.
- Átalakult az iskolai oktatás egészének, s ezen belül a felnőttoktatásnak a fenntartási és finanszírozási rendszere. Ugyanakkor nem fogalmazódott meg a felnőttoktatás funkciója, fenntartási rendszerének filozófiája. Az állam részt vállalt ezekből a feladatokból, de differenciálatlan támogatási rendszere kedvezőtlen az intézményrendszer egésze számára.
- Az iskolák fenntartásában nagyobb szerepet kapó önkormányzatok a kilencvenes évek során fokozatosan elszegényedtek, egyre inkább költségérzékenyekké váltak.
- A politikai változások szabadabbá tették az iskolarendszert, s teret nyitottak a tartalmi megújulásnak, kísérleti módszerek bevezetésének és elterjedésének. Ugyanakkor a tananyag- és a tantervkészítéshez, s ezek adaptálásához az iskolák nem kaptak szisztematikus központi támogatást, s mivel a felnőttképzés az iskolák többségében nem a fő profilt jelenti, legtöbbjük számára nem ez jelentette az elsődleges feladatot.
- Meggyengült a megye oktatásszervező funkciója. Az egyes települések atomizált módon, minden kooperáció nélkül kénytelenek működtetni, illetve megfelelő források hiányában megszüntetni oktatási intézményeiket.

Mindezek a hatások részben az igények csökkenését, az intézményhálózat visszafejlődését, részben pedig az innováció elmaradását eredményezték.

A tanulólétszám erőteljesen csökkent, s ez a csökkenés várhatóan nem ért véget, hiszen még mindig jelentős a tanköteles korúak részvétele a felnőttképzésben. A hatályos törvény következetesebb betartása esetén várhatóan tovább szűkül a meritési bázis.

A kisebb tanulólétszám fajlagosan drágább oktatást eredményezett. Mindez kiszolgáltatta a képzést a fenntartó önkormányzatok sok esetben spontán döntéseinek, s különösen a kisebb iskolák, tagozatok megszüntetésével járt.

Az általános iskolai felnőttképzés helyzetének változása 1987 és 1993 között

Év	Iskolák száma	Osztályok száma	Tanulók létszáma
1989/90	199	852	13199
1990/91	161	694	11536
1991/92	153	687	11724
1992/93	142	640	10944
1993/94	112	518	8982

(Forrás: az adott évekre vonatkozó MKM Statisztikai Tájékoztató. Alapfokú Oktatás.)

Az általános iskolai felnőttképzés nem egyenletesen szorult vissza a kilencvenes években. Legerőteljesebben az ilyen képzést folytató iskolák száma, legkevésbé a tanulók száma csökkent: 1989 és 1993 között az egy iskolára jutó tanulócsoporthoz 4,28-ról 4,62-re emelkedett, az egy tanulócsoporthoz jutó tanulók létszáma pedig 15,5-ről 17,3-re nőtt. A számok bizonyos mértékig racionalizálási, koncentrálási törekvéseket is takarnak, de azt is jelzik, hogy elsősorban a kisebb intézmények szűntek meg. Ez pedig sok esetben azt jelenti, hogy az oktatás iránti – térben vagy időben – szórványos igényeket egyre kevésbé tudja az intézményrendszer kielégíteni. Mindez egy olyan időszakban történik, amikor a lakosság elszegényedik, s a potenciális résztvevők egyre kevésbé engedhetik meg maguknak a más településre történő átjárás költségeit.

A kisebb iskolák megszűnése következtében növekedett az egy osztályra jutó tanulók száma. A növekedés mértéke azonban csekély volt, s lényeges minőségi romlást nem eredményezett. Az oktatás belső struktúráját tekintve is lényeges, bár az előbbinél kisebb horderejű változások történtek. Jelentősen csökkent, s mára szinte jelentéktelenné vált az ún. munkástovábbképző tagozat jelentősége. Ugyanez mondható el az alapismereti, vagyis az 1-4. osztályos oktatásról is.

A levelező tagozatot egyre inkább kiszorította az esti oktatás, ami a képzés intenzitásának növekedését jelzi, s utal arra is, hogy ezek az intézmények egyre kevésbé a dolgozók, illetve a felnőttek általános iskolái. Ezt erősítik meg a tanulók életkori adatai is, mely szerint a 30 évesnél idősebb korosztály már 1993-ra teljesen "elfogyott", a 20-30 éves korosztály aránya pedig 1987 után a korábbi létszám 50-75 %-ára csökkent, így jelenleg a húsz év alattiak teszik ki a tanulók túlnyomó többségét. Emiatt, valamint az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők kiemelkedően rossz munkaerőpiaci pozíciója következtében dolgozók részvételéről szinte már egyáltalán nem beszélhetünk.

A 20-30 éves korosztály még oly csekély jelenléte is azt jelzi, hogy az általános iskolát a megfelelő életkorban, vagy azt közvetlenül utána be nem fejezők között később is felmerült a tanulás igénye, vagyis a hagyományos felnőttoktatás iránti igény nem szűnt meg teljesen. Ugyanakkor az intézményrendszer jövőjére vonatkozó kormányzati és helyi szintű koncepciók hiánya miatt a megszüntetés lehetősége ott lebeg szinte minden intézmény felett. A felnőttképzés tartalmi megújulása mindössze néhány intézményre korlátozódott. Olyanokra, amelyeknek átalakulásában, megújulásában egyrészt az ott dolgozók önfeláldozásának, másrészt a spontán eseményeknek (például az intézményvezetők és az önkormányzati vezetők személyes kapcsolata, pályázati pénzek elnyerése) kiemelkedő szerepük volt. Az iskolatípus iránti igény – mint láttuk – erőteljesen csökkent, s csökkent a fenntartók érdeklődése is. Ennek ellenére ez az intézménytípus a jövőben sem válik feleslegessé, hiszen a tanulói utánpótlás, ha csökken is, de adott. Az ő képzésük, különösen a tíz osztályos követelmények bevezetése miatt, nem csökkenti az iskolatípus jelentőségét. Ez indokolja, hogy foglalkoznunk kell az intézménytípus jelenlegi gondjaival.

A résztvevők túlnyomó többségükben a társadalom perifériára szorult családjaik gyerekei. Olyanok, akik nem pusztán a tanulásban maradtak le, hanem komoly beilleszkedési zavarokkal is küzdenek, s akik számára nem pusztán tanulási lehetőséget kell biztosítani, de tanulási készségeiket fejleszteni, tanulási ambícióikat is szükséges támogatni. Említett vizsgálatunkból tudjuk, hogy a tanulók jelentős része cigány. A cigányság problémái így erőteljesen megjelennek ebben az iskolatípusban. Ugyanakkor a felnőttoktatás kérdését nem azonosíthatjuk a romák oktatásának kérdésével, mivel sok iskolában egyáltalán nem, vagy csak alacsony arányban találunk a cigány etnikumhoz tartozó tanulókat.

Az általános iskolai felnőttképzést folytató iskolák megoszlása a tanulók néhány jellemzője szerint (n=26)

Tanulók aránya (%)	Az iskolák százalékos aránya, amelyben a tanulók:		
	<i>Munkahelyel rendelkeznek</i>	<i>Hátrányos helyzetűek</i>	<i>Cigányok</i>
1-10	15,4	-	-
11-20	23	-	11,5
21-30	-	15,4	15,4
31-40	-	11,5	3,8
41-50	-	11,5	19,2
51-75	-	11,5	30,9
76-99	-	23,2	3,8
100	-	19,2	7,7
Nincs ilyen	61,6	7,7	7,7

(Forrás: az Oktatáskutató Intézet felmérése, 1996.)

Mindez azt jelenti, hogy ennek az iskolatípusnak olyan stabil intézményrendszeren kell nyugodnia, amelyben egyrészt biztosítottak a működés alapfeltételei, másrészt olyan plusz szolgáltatásokat is képes nyújtani, amelyek lehetővé teszik az érintett réteg felzárkóztatását. Ehhez speciális programokra, s bizonyos mértékig speciálisan képzett szakemberekre is szükség lenne.

Jelenleg az iskolák jelentős részében komoly andragógiai tapasztalatokkal is rendelkező tanárok oktatnak. Vizsgálatunk tapasztalatai alapján viszont állíthatjuk, hogy teljesen hiányoznak a tanári munkát segítő egyéb szakemberek (például pszichológusok, gyermekvédelemmel foglalkozók). Hiába végeznek a tanárok komoly oktatói munkát, ha tevékenységüket nem segíti olyan szakember, aki a fiatalok tanulását befolyásoló egyéb – családi, lelki – problémák kezelésével foglalkozik. Ehhez az államilag biztosított fejkvóta kevés, az önkormányzatok pedig úgy vélik, hogy pusztán az oktatás engedélyezésével teljesítették feladataikat.

Az egész intézményrendszer működésében egyébként is sok az esetlegesség. A településközi koordináció szinte teljes hiánya miatt sok esetben szinte lehetetlen az oktatás megszervezése, hiszen egy-egy kisebb településen oly kevés az érdeklődő, hogy számukra oktatást szervezni túlságosan költséges lenne.

Vizsgálatunk azt mutatja, hogy az iskolákba túlnyomó többségben az adott intézmény településén élők járnak. Ez – figyelembe véve, hogy ma az országban már csak száz településen található felnőttet oktató általános iskola – azt jelenti, hogy a kisebb településeken élők szinte teljesen kizárják ebből az oktatási formából. Természetesen nem pusztán a kínálat hiánya miatt, s éppen ezért fontos lenne vonzóvá tenni számukra az iskolát. Jelenleg néhány általános iskolai végbizonyítványhoz kötött jogi lehetőségen túl (autóvezetői jogosítvány, vásárolási engedély) az iskola nem sokat jelent az érintett réteg számára. Közvetlen munkába állási lehetőséget egyáltalán nem, munkaerőpiaci képzésben való részvételt alig biztosíthat. A továbbtanulási lehetőségeket nem ismerjük, de más vizsgálatokból tudjuk, hogy e tanulók számára nagy valószínűséggel csak olyan szakmák tanulására nyílik mód, amelyek a munkaerőpiacon teljesen értéktelenek.

Mindez azzal a következménnyel jár, hogy nem pusztán speciálisan képzett tanárookra, de speciális programokra is szükség van. Olyan programokra, amelyek nem csak

végbizonyítványt biztosítanak, de legalább a tanulók egy része számára lehetővé teszik a tényleges felzárkózást, a társadalomba, a munkaerőpiacra való vissza-, illetve bejutást, megcsillantva ezzel minden potenciális résztvevő előtt a zsákutcából való kijutás reményét.

Komolyan kidolgozott, hatékony speciális programok szerte az országban működnek, de mint említettük, sok esetben bizonytalan jogi és anyagi feltételek között. A jogi bizonytalanságot az okozza, hogy pedagógiai megfontolásból a programok mindegyike valamilyen szakmai képzést "csempészt" az általa kidolgozott tantervbe. Ugyanakkor a jelenlegi jogszabályok ezzel éppen ellentétes folyamatot – a közoktatás és a szakmai képzés szétválasztását – igyekeznek megvalósítani.

A programok stabil működésének biztosítása, módszereik elterjesztése nem megoldott. Úgy tűnik, hogy a művelődési kormányzat szerepvállalása nélkül a kérdés nem is fog megoldódni. Nem annyira pénzre, mint az intézményrendszer jogi-anyagi eszközökkel történő körülbástyázására lenne szükség. Olyan jogszabályokra lenne szükség, amelyek leírják a támogatás kritériumait, s ezekhez rendelnek megfelelő pénzeszközöket.

Az intézményrendszert nem lehet teljesen kiszolgáltatni az önkormányzatoknak, vagy ha ezt tesszük, erőteljesebben kellene ösztönözni az önkormányzati társulásokat. Ez nem könnyű feladat, ezért vagy a megyék felelősségvállalását kellene növelni, vagy az oktatási kormányzatnak kellene a működtetésben nagyobb részt vállalnia.

Nem csupán az iskolát szükséges közelebb vinni a tanulókhöz, hanem a tanulókat is az iskolákhoz. A potenciálisan érintett tanulók számára meg kell teremteni az iskolába járás feltételeit, elsősorban azoknak, akik helyben nem tudnak tanulni. El kellene érni, hogy közeledjen a normál- és a felnőttoktatásban résztvevők támogatottsága.

Ha ezek a feltételek teljesülnek, akkor remélhető, hogy a szűkülő, de még jó ideig szükséges intézménytípus betölti funkcióját.

A középiskolai felnőttképzés helyzete

A középiskolai felnőttképzés a korábbi időszakokban részben hasonló funkciót töltött be középfokon, mint az általános iskolai felnőttoktatás alsó fokon: az iskoláztatásban lemaradt fiatalok, illetve felnőttek iskolai életútjának korrigálása az egyéni és a társadalmi igényeknek megfelelően. Emellett két másik funkcióját is ki kell emelnünk: sok esetben ez a rendszer fogadta be a pályát tévesztett, s más iskolát, iskolatípust befejezett, vagy azokat be sem fejezett tanulókat, másrészt kiegészítő képzést is nyújtott a korábbi végzettség mellé. Ennek megfelelően ez az iskolatípus sohasem volt olyan egyértelműen a leszakadó társadalmi rétegek gyerekeinek gyülekezőhelye, mint az általános iskolai oktatás. Már csak azért sem, mert a szóban forgó rétegek jelentős részben be sem kerültek ide.

A kilencvenes években a középfokú felnőttképzést is új kihívások érték. Ezek részben azonosak vagy hasonlóak, mint az általános iskolai oktatást ért hatások, részben pedig más természetűek. A finanszírozás problémái például sok tekintetben közösek, de valamelyest hasonlóak a tantervekkel, tankönyvekkel kapcsolatos problémák is. Az eltérő hatások a következőkben foglalhatók össze.

A középiskolás korú tanulólétszám kevésbé csökkent, erről inkább csak a kilencvenes évek közepétől beszélhetünk. Miután a középiskolai felnőttképzésbe általában – a normál

oktatáshoz képest – több éves késéssel érkeznek a tanulók, ez a csökkenés még alig éreztette hatását. Annál inkább befolyásolta a létszámot a kilencvenes évek elején középiskolás korba érkezett nagy létszámú korosztály, amelynek egy részét akkoriban a nappali tagozatos intézményekbe csak nehezen lehetett beiskolázni.

A legutóbbi években ugyanakkor a középiskolai oktatás általánosabbá válásának tendenciája erőteljesen csökkentette a felnőttoktatás iránti keresletet, hiszen minden korábbinál nagyobb lehetőség nyílt a normál képzésbe történő bejutásra.

A munkanélküliség miatt egyre inkább felmerül a középiskolai végzettség igénye, elsősorban az erre leginkább fogékony, s a leginkább képezhető szakmunkástanulók esetében. Az igények növekedését több tényező is ösztönözte. Az érettségizettek számára a munkahelykínálat lényegesen kedvezőbb, mint az alacsony iskolázottak lehetőségei. A munkaerőpiaci képzések elsősorban szintén az érettségizett fiatalokat célozzák meg, de közvetlen anyagi érdekek is szólnak az érettségi bizonyítvány megszerzése mellett. A részvétel adott esetben pusztán parkoló pályát is jelenthet az elhelyezkedésig, vagy addig, amíg kiderül annak lehetetlensége.

A fenntartó önkormányzatokat ugyan megterheli a felnőttképzés működtetése, de részben politikai okokból, részben pedig arra gondolva, hogy a képzés, mint befektetés megtérül a kvalifikált munkaerőt igénylő vállalkozások letelepedése esetén, sok esetben hajlandók az intézményrendszert támogatni.

A szakképző iskolák a kilencvenes évek elején a nagy létszámú korosztályok beiskolázására építve, részben a gyakorlati oktatás nehézségei következtében erőteljesen fejlesztették a közismereti képzést. Ennek legnyilvánvalóbb jelei egyes szakmunkásképző iskolák szakközépiskolai, más szakközépiskolák gimnáziumi tagozatai. Ezt a későbbiek során csak úgy tudták megtartani, tantestületeiket foglalkoztatni, ha új réteget sikerült bevonniuk az oktatásba. Ennek egyik jelentős eszköze lett a felnőttképzés.

Az iskoláknak anyagi érdekeltségük is fűződött a viszonylag olcsó közismereti képzés fenntartásához. A közismereti felnőttképzés ilyen, s mivel az iskolák túlnyomó többségének nem ez a fő profilja, így számukra jóformán csak a tanári bérek kiadásai jelentenek terhet. A lényegében közismereti tárgyak oktatását jelentő szakmunkások szakközépiskoláit így viszonylag kedvező anyagi feltételek mellett lehetett megnyitni, vagy bővíteni.

A fenti körülmények a képzés belső struktúrájának átalakulását eredményezték. Visszaszorult a négy éves szakközépiskolai képzés. A tanulók létszáma 1989 és 1995 között csaknem egyharmadával esett vissza.

A gimnáziumi képzésbe némi ingadozással, de évről évre többen kerültek. Ez az iskolatípus felértékelődését is jelenti, amely egyrészt az érettségi bizonyítvány növekvő jelentőségére (rövid tanfolyami képzések elvégzése utáni kedvező elhelyezkedési lehetőségek), másrészt annak a felnőttoktatásban történő viszonylag könnyű megszerzésére (csökkentett tananyag, a szakmatanulás nehézségeinek kikerülése) vezethető vissza.

Erőteljes fejlődésnek indult a szakmunkások szakközépiskolája. Ez az az iskolatípus, amelynek működtetésében a korábban elmondottak értelmében mind a tanulók, mind az iskolák, mind a fenntartók egységesen érdekeltek.

A középiskolai felnőttképzésben tanulók száma

Év	Gimnazisták száma	Szakközépiskolások száma		
		4 éves	3 éves	2 éves
1989/90	19308	22252	24185	8625
1990/91	18820	18508	21494	7673
1991/92	19912	16632	20733	7083
1992/93	21509	16440	25861	6433
1993/94	22588	17208	29307	6174
1995/96	22468	15630	30442	6164

(Forrás: A megfelelő évekre vonatkozó MKM Statisztikai Tájékoztató. Középfokú Oktatás.)

A középiskolai felnőttképzés általános visszaszorulásáról tehát nem beszélhetünk. A négy éves szakközépiskolai képzés iránti igény csökkenése érzékenyen érintette az intézményrendszert, pontosabban az ezzel foglalkozó iskolákat. A folyamatok összességében mégiscsak azt jelzik, hogy a fogyasztók igényei átstrukturálódtak, s ezeket más intézmények (nappali oktatás, gimnáziumi felnőttképzés) jobban ki tudják elégíteni. A ténylegesen jelentkező új igényeknek a jelenlegi intézményrendszer rugalmas alkalmazkodással tud csak megfelelni. Természetesen – mint jeleztük – érdekek egybeeséséről van szó; az, hogy ezek az érdekek artikulálódtak és egymásra találtak, azt jelzik, hogy az intézmények képesek voltak rugalmasan alkalmazkodni a változó helyzethez.

Akárcsak az általános iskolai felnőttképzés, a középiskolai is sok tekintetben közelít a normál képzéshez. A tanulók fiatalodnak. A szakmunkások szakközépiskolája egyre inkább a normál oktatásból frissen kikerült fiataloké lett, bár – feltételezhetően a bukások miatt elhúzódoó tanulmányok következtében – megnőtt a húsz év feletti aránya. A szakközépiskola kétéves, zömmel a gimnáziumi érettségire épülő, szakmai képzést nyújtó tagozata iránt is a 18-25 éves, tehát viszonylag fiatal korosztály érdeklődik, de még mindig ez a felnőttoktatási intézménytípus – különösen levelező tagozata – maradt meg leginkább "felnőttoktatási" jellegűnek: az 1995-ben ide járók több mint egynegyede 25 évesnél idősebb volt.

Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy az iskolarendszerű felnőttoktatás egyre inkább a valamilyen középfokú végzettséggel rendelkezők kiegészítő képzése lett. Azoké, akik nem elégedtek korábban megszerzett végzettségükkel, szakmájukkal, akik más szakmában, vagy több szakmával könnyebb, jobb elhelyezkedést remélnek a munkaerőpiacon, vagy egyszerűen azoké, akik a munkanélküliség elől az iskolapadba menekülnek. Egyre kevésbé kerülnek ide olyanok, akiket férőhely hiányában nem vettek fel nappali tagozatra, s egyre kevésbé azok, akik felnőttkorban szeretnék magukat át- vagy továbbképezni. Ez az utóbbi igény jelentős részben áttevődött más szektorba, a munkaerőpiaci képzés keretébe.

Az általános iskolai oktatásnál kisebb mértékben, de itt is megjelentek azok a formák (az oktatás intenzitását, időpontját stb. tekintve), amelyek elsősorban a normál oktatás jellemzői. Egyelőre ugyan még a levelező oktatás dominál, de a szakközépiskolai képzésben terjedőben van a nappali tagozatos oktatás.

A szakmunkások szakközépiskolájának fokozatos elterjedése a tanulók minőségi összetételének változásával is járt. Egyre több gyenge előképzettségű, a tanulásra alig motivált fiatal is bekerült ezekbe az iskolákba. Ennek következménye a nagymértékű lemorzsolódás, amelyre az iskolák nem tevékenységük minőségének javításával reagáltak,

hanem az induló osztályok létszámának megemelésevel. Az átlagos osztálylétszám különösen a levelező képzésben erőteljesen megemelkedett az utóbbi évek során: 1993-ban tetőzött 38 fővel, s azóta alig csökkent. Ez az átlagszám azonban felmérésünk tapasztalatai szerint erősen szóródik, s előfordulnak 50 fő felett induló osztálylétszámok is. Az iskolák ezzel a megoldással egyrészt költségeiket igyekeznek lefaragni, másrészt a lemorzsolódás utáni, most már kisebb létszámú csoportok oktatásának folyamatosságát szeretnék biztosítani. Ilyen magas osztálylétszámok mellett azonban az oktatás eredményessége is csökken, ami többek között előidézője lehet a lemorzsolódásnak is.

A szakközépiskolai tanulócsoporthoz a lemorzsolódás mértéke szerint

Lemorzsolódás	0%	1-10%	11-20%	21-30%	31-40%	41-50%	51-99%	Összesen
1. évfolyam	10	3	21	19	20	30	1	104
	9,6	2,9	20,2	18,3	19,2	28,8	1,0	100%
2. évfolyam	9	27	24	7	7	6	5	85
	10,6	31,8	28,2	8,2	8,2	7,1	5,9	100%
3. évfolyam	18	24	9	5	2	3	1	62
	29,0	38,7	14,5	8,1	3,2	4,8	1,6	100%
4. évfolyam	5	6	6	1	-	-	1	19
	26,3	31,6	31,6	5,3	-	-	5,3	100%
5. évfolyam	1	-	-	-	-	-	-	1
	100,0	-	-	-	-	-	-	100%
Esetszám	43	60	60	32	29	39	8	271
Megoszlás	15,9	22,1	22,1	11,8	10,7	14,4	2,9	100,0

(Forrás: az Oktatáskutató Intézet felmérése, 1996.)

Felmérésünk tapasztalatai szerint a gimnáziumi felnőttképzés bázisát zömmel olyan fiatalok képezik, akik valahol elakadtak az iskoláztatásban, s néhány év kieséssel igyekeznek pótolni hiányosságait. Ez a réteg általában nem a társadalmi perifériára sodródott családokból kerül ki. Ezt jelzik felmérésünk azon adatai is, amelyek szerint a hátrányos helyzetű tanulók száma jelentéktelen, de erre utal a tanulók munkaerőpiaci pozíciója is: jelentős részük ténylegesen munka mellett végzi az iskolát.

Vizsgálataink nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a szakmunkások szakközépiskolájában tanulók többsége a munkanélküliség elől menekül az iskolapadba. Kétségtelen, hogy az intézménytípus sok esetben ilyen megfontolásból jött létre. Adataink ezzel szemben azt mutatják, hogy a dolgozó tanulók aránya még a gimnáziumi oktatásban részvevőkhöz képest is magasabb: az iskolák 80 %-ában többségben vannak az eltartottak és a munkanélküliek egészéhez képest. Ez azt jelenti, hogy ez az iskolatípus – bár nem jelentéktelen a munkanélküliek részvétele sem – nem a szándékozott réteget érte el elsősorban, s így főként nem a leginkább leszakadók (munkanélküli szakmunkások) képzését szolgálja, hanem éppen a jobb pozícióban lévők helyzetét javítja tovább. Ezt az is jelzi, hogy az oktatásért az iskolák kétharmad részében (a vizsgált 37 iskolából 26-ban) fizetni kell.

A dolgozó tanulók aránya az egyes iskolatípusokban

Dolgozó tanulók aránya	Gimnázium	Szakközépiskola
0%	-	6,9
11-20%	-	3,4
21-30%	12,5	-
31-40%	12,5	-
41-50%	25	6,9
51-75%	50	55,2
76-99%	-	13,8
100%	-	13,8

(Forrás: az Oktatáskutató Intézet felmérése, 1996.)

Az iskolák által nyújtott szolgáltatás, vagyis a tanítás a hagyományos, évtizedek alatt kialakult tantervek szerinti oktatást jelent, ami kevesebb tantárgyat, s a normál képzés tananyagtartalmának redukált változatát jelenti. Az innováció kevés nyomával találkoztunk. Az iskolák nem fektetnek nagy hangsúlyt az oktatás színvonalának emelésére, megelégszenek a tanulók elvárásainak (érettségi bizonyítvány) kielégítésével. Nyelvoktatással például csak az iskolák kis része foglalkozik (mintánkban a gimnáziumok 25, a szakközépiskolák 16 %-a), s ezek egy része nem is került a kötelező tárgyak közé, hanem fakultatívan választható. Hogy ennek mindenekelőtt anyagi okai vannak, azt az jelzi, hogy a szakközépiskolák negyedrésze térítéses formában már megszervezte ugyanezt. Nagyjából hasonló a helyzet a számítástechnika oktatásának területén is.

Az iskolák rugalmassága, alkalmazkodóképessége elsősorban a pénzszerzésre, működőképességük megőrzésére irányul. Ez olyan olcsó oktatás működtetését eredményezte, amelynek finanszírozását sikerült elfogadtatni az állammal, a közvetlen fenntartóval, s amelyhez bizonyos iskolák még tanulói hozzájárulást is kaptak. Az ezért nyújtott szolgáltatás minősége azonban erősen kérdéses. A magas csoportlétszámok, a korszerű tantárgyak tanrendbe iktatásának hiánya arra utal, hogy a fő cél inkább az intézmények pénzügyi, munkaügyi stabilitásának megőrzése, mintsem valamilyen komolyabb oktatáspolitikai érdek. A felszínen azonban úgy jelenik meg mindez, mintha elsősorban a tanulók érdekét szolgálná.

A tandíj összege félévenként a szakközépiskolai oktatásban

Összeg	Az iskolák száma	Megoszlás (%)
0 - 1000 Ft	1	2,7
1000 - 2000 Ft	2	5,4
2000 - 3000 Ft	3	8,1
3000 - 5000 Ft	6	16,2
5000 - 7500 Ft	5	13,5
7500 - 10000 Ft	1	2,7
10000 Ft felett	4	10,8
Nincs válasz, de van tandíj	4	10,8
Nincs tandíj	11	29,7
Összesen	37	100,0

(Forrás: az Oktatáskutató Intézet felmérése, 1996.)

Nem állítható, hogy egyértelműen a tanulók kizsákmányolását jelenti ennek az intézményi érdeknek az érvényesülése. Személyesen senki nem zsákmányol ki senkit sem. Nem beszélhetünk a tanulók becsapásáról sem, hiszen azt kapják, amit egyrészt várnak (bizonyítvány), másrészt amit évtizedek óta – a tananyagot tekintve – várhatnak. Időközben azonban megváltoztak a körülmények, amihez az oktatás minősége nem alkalmazkodott.

Megoldást hozhatna – gondolnánk – a kínálati piac. Mint a bejutási lehetőségek mutatják – ehhez már közel állunk, de a területi monopolhelyzetek nemigen készítik igazi versenyre az iskolákat. Éppen ezért ezen a területen csak az oktatási feltételrendszer hatékony szabályozása, s mindenekelőtt a kimeneti szabályozás egységes szempontok szerint történő megvalósítása hozhat végleges megoldást.

Összességében tehát túlzás a felnőttképzés válságáról beszélni. Valóságosan léteznek bizonyos folyamatok, amelyek ebbe az irányba hatnak, más folyamatok azonban éppen a felnőttképzés megerősödését szolgálják.

A fő gond nem is az intézményrendszer általános válsága, hanem az, hogy nincsenek pontosan definiálva az intézményrendszer egyes elemeinek céljai, funkciói, s nem rendeltek ehhez megfelelő intézmény fenntartási módszereket.

A tartalmi fejlesztés a felnőttoktatás mindkét szintjén kulcsfontosságú kérdés. Az alapvető különbség azonban az, hogy míg az általános iskolai oktatásban – annak funkciója következtében – erőteljes megújulásra van szükség, ami a már említett beavatkozásokat igényelné, addig a középfokú oktatás terén inkább csak a keretfeltételek egységes szabályozására lenne szükség. Míg az előbbiben az intézményrendszer működésének biztosítása is alapvető cél, addig az utóbbiban inkább a szakmai kontroll hiányzik.

GYÖRGYI ZOLTÁN

IRODALOM

CSOMA GYULA – LADA LÁSZLÓ: Az iskolarendszerű felnőttoktatás rövid távú fejlesztési koncepciója. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.

CSOMA GYULA – LADA LÁSZLÓ: Helyzetfeltáró elemzés az iskolarendszerű felnőttoktatás problémáiról. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1996.

CSOMA GYULA: A felnőttoktatás rendeltetése. In: Új Pedagógiai Szemle, 1995/2. sz.

FARKAS PÉTER: Az iskolarendszerű felnőttoktatás jogi szabályozása. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1996.

FARKAS PÉTER: Javaslat az iskolarendszerű felnőttoktatás fejlesztésére. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1996.

GYÖRGYI ZOLTÁN: Az iskolarendszerű felnőttoktatás a számok tükrében. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1996.

HAJTMAN ÁGNES – MAYER JÓZSEF: A felnőttoktatás jelene és jövője. In: Iskolakultúra, 1993/1. sz.

IMRE ANNA: Az iskolarendszerű felnőttoktatás helyzete. Kézirat. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1996.

LADA LÁSZLÓ: A kettészakadó magyar társadalom. In: Új Pedagógiai Szemle, 1995/2. sz.

MAGYAR EDIT: A magyar felnőttoktatás mint a gazdasági kibontakozás jelentős tényezője. In: Új Pedagógiai Szemle, 1995/2. sz.

MARÓTI ANDOR: A felnőttoktatás minőségi fejlesztéséről. In: Új Pedagógiai Szemle, 1995/2. sz.

MAYER JÓZSEF: A dolgozók általános és középiskolái. In: Új Pedagógiai Szemle, 1995/2. sz.

MAYER JÓZSEF: Adalékok a dolgozók gimnáziumainak történetéhez. In: Iskolakultúra, 1993/1. sz.

SÁSKA GÉZA: A magyarországi iskolarendszerű felnőttoktatás fejlesztésének ciklusos természete. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1991.

VÁRNAGY MARIANNE: A felnőttképzés elmélete és gyakorlata ma hazánkban. In: Új Pedagógiai szemle, 1995/2. sz.

Problémfeltáró kutatás a felnőttoktatás helyzetéről, 1996. Kutatásvezetők: Farkas Péter és Györgyi Zoltán. Támogatóink voltak a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Munkaügyi Minisztérium.

A továbbiakban normál képzésnek nevezzük a képzés klasszikus (nappali tagozatos, ifjúsági korosztályra vonatkozó stb.) útját. Minden más megnevezés zavaró lenne, lévén, hogy más

szokásos megnevezések (ifjúsági, nappali) ma már a felnőttképzésen belül, annak egyes elemeire vonatkozóan is használatosak.

Ez az Oktatókutató Intézetben 1996 tavaszán végzett, 35 intézményre kiterjedő vizsgálatból derül ki.

A vizsgálatba 37 szakközépiskolai felnőttképzést (is) folytató intézmény került.